

دانشگاه یزد
دانشکده علوم انسانی
گروه علوم سیاسی

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد علوم سیاسی

نقش سرمایه اجتماعی در مشارکت سیاسی؛ مطالعه موردی
مشارکت سیاسی زنان در جمهوری اسلامی ایران (۱۳۶۸-۱۳۸۴)

استاد راهنما:

دکتر محمد عابدی اردکانی

استاد مشاور:

دکتر محمدعلی توانا

پژوهش و نگارش:

زهرا قضوی

مهر ماه ۱۳۹۱

سنة الفجر

تقدیم به

پدر و مادر عزیزم

آنان که ناتوان شدند تا به توانایی برسند ...

مویشان سپید شد تا رو سفید تو م ...

وقایع آن حم شد تا راست قامت باشیم ...

تقدیر و سپاس

سپاس خدای را که سخنوران، در ستودن او بمانند و شمارندگان، شمردن نعمت های او ندانند و کوشندگان، حق او را گزاردن نتوانند. و سلام و دورد بر محمد مصطفی و خاندان پاک او، طاهران معصوم، هم آنان که وجودمان وامدار وجودشان است؛ و نفرین پیوسته بر دشمنان ایشان تا روز رستاخیز.

با تقدیر و تشکر از پدر و مادر عزیزم، که یار و یاور و راهنمای من در تمام عرصه های زندگی بودند و کریمانه بر درستی و کوتاهی هایم، قلم عفو کشیده و توکل بر خدا، اعتماد به نفس و امید به آینده را در دلم زنده ساختند.

و با تقدیر و سپاس از اساتید گرانقدر و بزرگوار؛ جناب آقای دکتر عابدی اردکانی و جناب آقای دکتر توانا که علاوه بر حق استادی که بر گردنم دارند، زحمت راهنمایی و مشاوره این رساله را بر عهده گرفتند و در کمال سعه صدر، با حسن خلق و فروتنی، از هیچ کمکی در این عرصه بر من دریغ ننمودند. همچنین اساتید ارجمند جناب آقای دکتر اکبر غفوری و جناب آقای دکتر امیر روشن که در این مقطع تحصیلی افتخار شارگردی در محضرشان را داشتم.

و با تقدیر و تشکر از زحمات کارشناس گروه سرکار خانم تفاق که همواره با حسن خلق و روی گشاده پاسخگو و راهنمای مسائل آموزشی دانشجویان بودند.

همچنین با تقدیر و سپاس از عزیزانم علی اصغر، علی اکبر، شکوفه، نسرین، مریم، الهه، مریم (مینا)، آمنه و کلیه بزرگوارانی که در انجام این پژوهش مرا یاری نمودند.

اکنون این ناچیز برگ سبزی است تحفه درویش، به پاس زحمات، مهربانی ها و الطاف بی دریغشان.

چکیده:

در بررسی علل پایین بودن مشارکت زنان در سیاست به عوامل متعددی برمی‌خوریم؛ جامعه‌شناسان معتقدند تفاوت تمایل زنان و مردان به مشارکت سیاسی بیش از آنکه ذاتی باشد، ناشی از تأثیرات ساختار اجتماعی است. ساختار اجتماعی، فرصت‌ها و شانس‌های ارتباط و برخورد با دیگران را در اختیار کنشگران قرار می‌دهد، اما از آنجایی که گروه‌های مختلف اجتماعی، نژادی و جنسیتی در موقعیت‌های ساختاری و شبکه‌های اجتماعی متفاوت قرار دارند، از نظر بهره‌مندی از مؤلفه ارزشمندی به نام سرمایه اجتماعی متفاوت هستند. چنانکه این فرصت‌ها برای مردان و زنان یکسان نیست. این پژوهش به ارتباط میان سرمایه اجتماعی و مشارکت سیاسی زنان جامعه ما پرداخته است و نشان می‌دهد اعتماد اجتماعی زنان نسبت به مردان در سطح نازلتری است، مردان دسترسی بیشتری به منابع هویتی و معرفتی (که از مهمترین منابع تولید سرمایه اجتماعی هستند) داشته‌اند و همچنین مردان در موقعیت‌های استراتژیکی قرار می‌گیرند که فرصت‌های بیشتری برای برخورد و برقراری ارتباط با دایره گسترده‌تری از افراد را در اختیارشان می‌گذارد. چنین فرصتی به مردان امکان می‌دهد که راحت‌تر از زنان جذب شبکه‌های اجتماعی متعدد گردند و در نتیجه سطح بالاتری از مشارکت را در جامعه از خود نشان دهند. چنانکه سهم اندک زنان جامعه ما در عرصه سیاسی به ویژه در سطح نخبگان و مناصب عالی سیاسی مؤید این نکته می‌باشد. هرچند این پژوهش بر مبنای شیوه اسنادی - نه پژوهش میدانی - تنظیم شده است، اما به منظور غنای مطلب تلاش شده است در تشریح نظرات از یافته‌های پژوهشی سایر محققان نیز استفاده گردد. در پایان نگارنده ضمن به رسمیت شناختن تفاوت‌های طبیعی مردان و زنان بر این باور است که زنان در جمهوری اسلامی نسبت به مردان دسترسی کمتری به سرمایه‌های اجتماعی داشته‌اند و تحت تأثیر این نقیصه مشارکت سیاسی کمتری نیز از خود نشان داده‌اند.

واژگان کلیدی: سرمایه اجتماعی / مشارکت سیاسی / زنان / جمهوری اسلامی

فهرست مطالب

فصل اول

- ۱ کلیات پژوهش.....
- ۱-۱ مقدمه..... ۲
- ۲-۱ بیان مسئله..... ۲
- ۳-۱ اهداف پژوهش..... ۴
- ۴-۱ کاربرد نتایج پژوهش..... ۴
- ۵-۱ پیشینه پژوهش..... ۵
- ۱-۵-۱ تحقیقات خارجی..... ۵
- ۲-۵-۱ تحقیقات داخلی:..... ۱۰
- ۶-۱ فرضیات (یا سئوالات) پژوهشی:..... ۱۴
- ۷-۱ متغیرهای پژوهش..... ۱۵
- ۱-۷-۱ متغیر مستقل..... ۱۵
- ۲-۷-۱ متغیر وابسته..... ۱۵
- ۸-۱ روش پژوهش..... ۱۵
- ۹-۱ سازماندهی پژوهش:..... ۱۶

فصل دوم

- ۱۷ مبانی نظری.....
- ۱-۲ تعریف مشارکت سیاسی..... ۱۸
- ۲-۲ نظریه های مشارکت سیاسی..... ۱۹
- ۱-۲-۲ نظریه نخبگان..... ۲۰
- ۲-۲-۲ نظریه کثرت گرایی..... ۲۰
- ۳-۲-۲ نظریه مارکسیستی..... ۲۱
- ۳-۲ تبیین نظری مشارکت سیاسی (مشارکت سیاسی در دیدگاه اندیشمندان)..... ۲۱

۲۱	۱-۳-۲ سی مور مارتین لیپست.....
۲۴	۲-۳-۲ ساموئل هانتینگتون.....
۲۷	۳-۳-۲ رابرت دال.....
۲۹	۴-۳-۲ دانیل لرنر.....
۳۲	۵-۳-۲ آلموند و وربا.....
۳۴	۴-۲ انواع شرکت کنندگان و شکل های مشارکت سیاسی.....
۳۸	۵-۲ عوامل مؤثر بر مشارکت سیاسی.....
۳۹	۶-۲ سطوح مشارکت سیاسی.....
۴۱	۷-۲ تعریف سرمایه اجتماعی.....
۴۸	۸-۲ زمینه های نظری سرمایه اجتماعی.....
۴۸	۱-۸-۲ پی یر بوردیو.....
۵۱	۲-۸-۲ جیمز کلنن.....
۵۴	۳-۸-۲ رابرت پاتنام.....
۵۸	۴-۸-۲ فرانسیس فوکویاما.....
۵۹	۵-۸-۲ نان لین.....
۶۲	۹-۲ چرا به سرمایه اجتماعی سرمایه گفته می شود؟.....
۶۳	۱۰-۲ مقایسه سرمایه اجتماعی با سرمایه انسانی.....
۶۴	۱۱-۲ انواع سرمایه اجتماعی.....
۶۵	۱۱-۲ ویژگی های کلیدی سرمایه اجتماعی.....
۶۶	۱۲-۲ ابعاد سرمایه اجتماعی.....
۶۷	۱-۱۲-۲ اعتماد.....
۶۹	۲-۱۲-۲ پیوند های عینی.....
۷۱	۱۳-۲ منابع و عوامل تشکیل و افزایش سرمایه اجتماعی.....
۷۳	۱۴-۲ اندازه گیری و سنجش سرمایه اجتماعی.....
۷۴	۱۵-۲ جمع بندی.....

فصل سوم

- ۷۷..... سرمایه اجتماعی و مشارکت سیاسی با تأکید بر وضعیت زنان
- ۷۸..... ۱-۳ رابطه میان هریک از منابع سرمایه اجتماعی با مشارکت سیاسی
- ۷۸..... ۱-۱-۳ منابع هویتی
- ۸۱..... ۲-۱-۳ اعتماد سیاسی - اجتماعی
- ۸۳..... ۳-۱-۳ دسترسی به منابع معرفتی
- ۸۴..... ۴-۱-۳ هویت سازمانی
- ۸۶..... ۵-۱-۳ مشارکت در شبکه ها و پیوندهای اجتماعی
- ۸۸..... ۲-۳ زنان و نابرابری سرمایه اجتماعی

فصل چهارم

- ۹۷..... نگاهی به وضعیت سرمایه اجتماعی در ایران
- ۹۸..... ۱-۴ سیر تحولات سرمایه اجتماعی در سال های پس از انقلاب اسلامی با توجه به نمودهای آن
- ۱۰۵..... ۲-۴ سرمایه اجتماعی سنتی- سرمایه اجتماعی جدید
- ۱۰۶..... ۳-۴ گسترش جرایم و افول سرمایه اجتماعی؛ رابطه ای دوسویه و هم افزا

فصل پنجم

- ۱۱۱..... سرمایه اجتماعی و مشارکت سیاسی زنان در جمهوری اسلامی ایران
- ۱۱۲..... ۱-۵ زنان ایران و وضعیت سرمایه اجتماعی
- ۱۱۲..... ۱-۱-۵ مبانی هویتی: زنان ایرانی در بستر تاریخ، فرهنگ و اجتماع
- ۱۱۵..... ۲-۱-۵ زنان و اعتماد اجتماعی
- ۱۱۹..... ۳-۱-۵ زنان و منابع معرفتی در ایران
- ۱۲۳..... ۴-۱-۵ اشتغال و هویت سازمانی زنان
- ۱۲۵..... ۵-۱-۵ مشارکت زنان در عرصه اجتماعی
- ۱۲۸..... ۲-۵ زنان و مشارکت سیاسی در ایران
- ۱۲۸..... ۱-۲-۵ پیشینه مشارکت سیاسی زنان در ایران
- ۱۳۰..... ۲-۲-۵ جمهوری اسلامی و حضور زنان در اجتماع و سیاست

- ۳-۲-۵ مشارکت زنان در امر حکومتداری و سیاست از نظر قوانین جمهوری اسلامی ایران.....۱۳۵
- ۴-۲-۵ میزان دسترسی زنان به نهادهای قدرت و تصمیم‌گیری براساس استانداردهای جهانی..۱۳۷
- ۵-۲-۵ مشارکت زنان در عرصه مدنی (احزاب).....۱۴۵
- نتیجه‌گیری.....۱۵۳
- پیشنهادات.....۱۵۵
- پیوست.....۱۵۷
- منابع و مأخذ.....۱۵۹

فهرست جدول ها

- جدول ۱-۲ : برخی تعاریف ارائه شده برای سرمایه اجتماعی ۴۳
- جدول ۱-۳ : رابطه میزان اثربخشی و اعتماد سیاسی با مشارکت سیاسی ۸۱
- جدول ۱-۴ : نظر پاسخگویان درباره جایگاه قانون و تخصص ۱۰۳
- جدول ۲-۴ : آمار توصیفی مربوط به سرمایه اجتماعی در ایران ۱۰۴
- جدول ۳-۴ : میزان جرائم اجتماعی بر مبنای پرونده های گشایش یافته ۱۰۷
- جدول ۴-۴ : پرونده های مختومه^(۱) در دادگاه های عمومی بر حسب موضوع ۱۰۸
- جدول ۵-۴ : پرونده های تشکیل شده در مورد اقدام به خود کشی در حوزه استحضالی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران بر حسب سن ۱۰۹
- جدول ۶-۴ : میزان ابعاد مختلف امنیت اجتماعی به تفکیک مناطق شمال و جنوب در تهران .. ۱۱۰
- جدول ۱-۵ : میزان اعتماد به نهادهای حکومتی به تفکیک جنسیت ۱۱۸
- جدول ۲-۵ : نگرش پاسخگویان نسبت به اهمیت رأی و نظر مردم برای حکومت بر حسب جنسیت در سال های ۱۳۷۹ و ۱۳۸۲ ۱۱۹
- جدول ۳-۵ : تعداد باسوادان در کل کشور به تفکیک جنسیت ۱۲۰
- جدول ۴-۵ : تعداد پذیرفته شدگان دانشگاه ها و مراکز آموزش عالی بر حسب جنسیت ۱۲۱
- جدول ۵-۵ : درصد دانشجویان مقاطع تحصیلات تکمیلی* به تفکیک جنسیت ۱۲۱
- جدول ۶-۵ : میزان پیگیری مسائل سیاسی اقتصادی جامعه به تفکیک جنسیت ۱۲۲
- جدول ۷-۵ : تعداد کارکنان دولت بر حسب جنسیت ۱۲۴
- جدول ۸-۵ : میزان تقید به خواندن نماز به طور مرتب به تفکیک جنسیت ۱۲۶
- جدول ۹-۵ : نگرش پاسخگویان نسبت به جدایی دین از سیاست به تفکیک جنسیت ۱۲۶
- جدول ۱۰-۵ : میزان شرکت در نماز جماعت بر حسب جنسیت ۱۲۷
- جدول ۱۱-۵ : میزان شرکت در نماز جمعه بر حسب جنسیت ۱۲۷
- جدول ۱۲-۵ : میزان علاقه مندی به مطالعه مطالب سیاسی حقوقی به تفکیک جنسیت ۱۳۴
- جدول ۱۳-۵ : میزان حضور در مجالس سخنرانی، تظاهرات و راهپیمایی ها ۱۳۴
- جدول ۱۴-۵ : میزان پیگیری اخبار سیاسی به تفکیک جنسیت ۱۳۵

- جدول ۵-۱۵: توزیع نسبی زنان داوطلب انتخابات مجلس شورای اسلامی ۱۳۹
- جدول ۵-۱۶: تعداد نمایندگان زن راه یافته به مجلس در هر دوره ۱۴۰
- جدول ۵-۱۷: تعداد منتخبین شوراهاى اسلامى در هر دوره به تفکیک جنسیت ۱۴۲
- جدول ۵-۱۸: تعداد کارمندان بخش های مختلف دولت در ابتدای سال ۱۳۸۴ به تفکیک جنسیت
..... ۱۴۴
- جدول ۵-۱۹: میزان مشارکت زنان در حزب مؤتلفه اسلامی ۱۴۷
- جدول شماره ۵-۲۰: درصد مشارکت زنان در حزب جامعه اسلامی فرهنگیان ۱۴۷
- جدول شماره ۵-۲۱: درصد مشارکت زنان در بخش های مختلف جامعه اسلامی مهندسين ۱۴۸
- جدول ۵-۲۲: درصد مشارکت زنان در ساختار حزب کارگزاران سازندگی ۱۴۹

فهرست شکل ها و نمودارها

- شکل ۱-۲: سلسله مراتب مشارکت سیاسی ۳۵
- شکل ۲-۲: عوامل تأثیرگذار بر مشارکت سیاسی ۳۹
- شکل ۵-۱: عوامل مؤثر بر اعتماد اجتماعی زنان ۱۱۷
- نمودار ۵-۱: مقایسه تعداد باسوادان در کشور به تفکیک جنسیت ۱۲۰
- نمودار ۵-۲: تعداد کارکنان دولت به تفکیک جنسیت ۱۲۴
- نمودار ۵-۳: مقایسه توزیع نسبی زنان داوطلب انتخابات مجلس شورای اسلامی نسبت به مردان و کل داوطلبان ۱۴۰
- نمودار ۵-۴: مقایسه تعداد نمایندگان زن راه یافته به مجلس نسبت به کل نمایندگان در هر دوره ۱۴۱
- نمودار ۵-۵: مقایسه تعداد منتخبین شورهای اسلامی شهر و روستا در هر دوره به تفکیک جنسیت ۱۴۵
- نمودار ۵-۶: مقایسه تعداد کارمندان بخش های مختلف دولت در ابتدای سال ۱۳۸۴ به تفکیک جنسیت ۱۴۴

فصل اول
کلیات پژوهش

۱-۱ مقدمه

از اوایل قرن بیستم که موضوع حضور زنان در عرصه سیاست به صورت اعطای حق رأی به آنان در اروپا مطرح شد تا به امروز مسئله مشارکت سیاسی زنان، یکی از موضوعات مورد بحث در بسیاری از جوامع بوده است. دولت های دموکراتیک امروزه ادعا می کنند که فرصت های برابر برای دسترسی به نمایندگی های سیاسی را برای همه شهروندان ایجاد کرده اند و همه افراد صرف نظر از جنسیت، نژاد، طبقه و مذهب می توانند انتخاب کنند و نیز انتخاب شوند. به علاوه یکی از شاخص های مهمی که امروزه در سنجش میزان توسعه یافتگی جوامع به کار می رود، میزان مشارکت زنان در حیات اقتصادی، اجتماعی و سیاسی آنهاست (کاظمی پور، ۱۳۸۳: ۲۱۳). این مسئله از موضوعاتی است که هم با رشد و ارتقای جایگاه و منزلت زنان در ارتباط است و هم با رشد و توسعه پیوندی ناگسستنی دارد. اگر بخواهیم جامعه ای متوازن بسازیم باید نقش سیاسی زنان را در کنار مردان ببینیم و بپذیریم و از توانایی بالقوه زنان در این زمینه کمک بگیریم. با این حال اگرچه زنان در عرصه های سیاسی به موفقیت هایی دست یافته اند، اما واقعیت این است که نقش زنان به ویژه در سطح نخبگان، بسیار کم رنگ و اندک بوده است. در کشور ما نیز زنان از این قاعده مستثنی نبوده اند و حتی پس از پیروزی انقلاب اسلامی و پشت سر گذاشتن سال های بحرانی جنگ تحمیلی همچنان این وضعیت در جامعه ما حاکم بوده است. محققان فراوانی به دنبال علت یابی این ضعف بوده اند و کم و بیش از زوایا و دیدگاه های مختلف به این مسئله پرداخته شده است. اما موضوع زنان و سرمایه اجتماعی شاید از جمله مواردی است که در ایران کمتر به آن توجه شده است. در پژوهش حاضر نگارنده درصدد است تا با نگاهی نسبتاً جدید به تبیین نقش سرمایه اجتماعی در مشارکت سیاسی با تأکید بر مشارکت سیاسی زنان در جمهوری اسلامی در سال های ۱۳۶۸ تا ۱۳۸۴ بپردازد.

۱-۲ بیان مسئله

به طور کلی موضوع مشارکت سیاسی از جمله مباحثی است که پیشینه آن به سال ها قبل از میلاد مسیح (ع) می رسد و این در حالی است که مشارکت سیاسی زنان به طور جدی و رسمی از